

<https://doi.org/10.62837/2024.11.57>

ALAVIYYA BAHRUZ NURI

mayisnuri422@gmail.com

PHD student, Nakhchivan State University (English teacher)

<https://orcid.org/0000-0003-4219-1071>

DİLÇİLİKDƏ “KULTURONİM” ANLAYIŞININ TƏDQIQI

Açar sözlər: linqvokulturologiya, koqnitiv dilçilik, terminologiya, linqvistik termin, kulturonim.

Key words: lingua-culturology, cognitive linguistics, terminology, linguistic term, culturonym.

Ключевые слова: лингвокультурология, когнитивная лингвистика, терминология, лингвистический термин, культуроним.

Müasir dilçilik elminin qarşısında müxtəlif vəzifələr dayanır və bunlar zamanın tələblərinə cavab verməlidir. Dilçilik elmində fərqli mədəniyyətlərə məxsus insanların dilinin öyrənilməsi bu gün aktuallıq kəsb edən və araşdırma tələb edən məsələlərdən hesab olunur.

Hal-hazırda yaşadığımız zaman qloballaşma dövrü hesab olunduğu üçün milli mədəniyyətlərin birləşməsinə, müxtəlif xalqların vahid iqtisadi və mədəni məkanının yaradılmasını özündə ehtiva edir. Bu baxımdan müasir dilçilikdə dilə kulturoloji istiqamətdən yanaşma xüsusi diqqət tələb edir. Burada əsas məqsəd dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqə və təsirini aşkara çıxarmaq, dil daşıyıcısı olan xalqın dünyagörüşü, eləcə də təfəkkürü ilə vəhdətini izah etməkdir. *Koqnitivistlər üçün təkə yeni sözün forması yox, həm də yeni mənaların yaranması prosesi vacibdir. İdrak subyektinə və predmetinə – insan amilinin aktiv qarşılıqlı təsiri sözdə yeni mənaların möhkəmlənməsinə gətirib çıxarır. Söz yaradıcılığına koqnitiv yanaşma linqvistik və konseptual səviyyə vahidlərinin nisbətinin öyrənilməsi üçün yeni perspektiv açır* [3, s.16].

Dilçiliyin əsas sahələrindən biri linqvokulturologiyadır. Linqvokulturologiya dil və mədəniyyət anlayışları (konseptləri) arasındakı əlaqəni öyrənir. V.V.Vorobyev qeyd etdiyi kimi: *“Linqvokulturologiya dil və mədəniyyət haqqında elmi və mədəni fikrin hərəkəti üçün yeni tədqiqat paradigmasıdır. O, nəinki tədqiqat ideyasının dairəsini genişləndirir, həm də onun imkanları və ehtiyatları haqqında daha dərinlən və çoxtərəfli şəkildə dərk etməyə imkan verir”* [9, s.37].

Dilçiliyin terminoloji sistemi cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində sosial tələblərə cavab olaraq professional və idrak fəaliyyəti proseslərinə dilin özünəməxsus reaksiya forması kimi təzahür edir. Dilin lüğət tərkibində yeni terminlərin ortaya çıxması elmin yeni reallıqlarının adlandırılmasına yaranan ehtiyacın nəticəsidir. H.Ə.Həsənov yazır: *“Dilin leksik sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi terminlər iki*

cəhətdən diqqəti cəlb edir. O bir tərəfdən leksikdir, çünki normativ funksiya yerinə yetirir, yəni əşyanı adlandırır, məfhumu ifadə edir, digər tərəfdən isə loqosdur, çünki söz-terminlər məfhum arasındakı əlaqəni təmin edir, semantik cəhətdən termin və ümumişlək söz bir-birindən “həcmələrinə” görə də fərqlənir” [2, s.279].

Linqvokulturema linqvokulturoloji təhlilin əsas vahididir. V.V.Vorobiev linqvokulturemanı *“lingvistik və ekstralingvistik (konseptual və subyektiv) məzmunun dialektik vəhdəti”* kimi müəyyən edir. *“Linqvokulturema sözdən fərqli olaraq daha mürəkkəb struktura malikdir: məzmun planı lingvistik məna və mədəni mənaya bölünür” [9, s.26]. Dilin leksik qatının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən və elm dilinin leksikasının nüvəsi kimi çıxış edən terminologiya bu gün dilçilərin diqqətini özünə cəlb etməkdədir və terminlər haqqında elm kimi terminşünaslığa elmlər sisteminə xüsusi həssaslıqla yanaşılır [1, s.10].*

Ümumiyyətlə, dil istənilən xalqın hissələrini və xarakterini anlamağa kömək edir. Dilin köməyi ilə insan formalaşır, onun ümumi dünyagörüşü, o cümlədən öz doğma ölkəsinin təbiəti, ətraf mühiti, siyasi vəziyyəti, mənsub olan xalqın mədəni irsi haqqında bilikləri formalaşır. Dil anadangəlmə bir hadisə deyil, inkulturasiya prosesində (ilkin mədəniyyətə daxil olma zamanı) əldə edilir.

Tamamilə doğrudur ki, *“dilçilikdə “termin” anlayışına, onun mahiyyətinin izahına həmişə müxtəlif mövqelərdən yanaşılmış, terminin bu və ya digər əlaməti önə çəkilməklə ona fərqli münasibət bildirilmişdir. Terminlərin izahında rast gəldiyimiz müxtəliflik, onun ayrı-ayrı parametrlərə görə təyin olunması, ona müxtəlif prizmalardan yanaşılması bu gün də davam etdirilməkdədir. Lakin bir həqiqəti qeyd etmək lazımdır ki, terminlər dildəki xüsusi sözlər deyil, ancaq xüsusi funksiya daşıyan sözlərdir” [4, s.8].*

Bu gün lingvistik araşdırmaların diqqət mərkəzində olan məsələlərin – terminin lingvistik mahiyyəti, terminologiyanın təbiəti və təşkili, nomenklatura və terminologiya arasında qarşılıqlı münasibətləri və s. formalaşdırmağa cəhd edən Q.O.Vinokur termini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdir: *“Termin rolunda istənilən söz çıxış edə bilər – termin xüsusi söz deyil, lakin xüsusi funksiyalı söz, xüsusi anlayışların adlandırılmasından ibarət funksiyalı, xüsusi predmet və ya hadisələrin adıdır” [8, s.49]. İ.S.Kvitkonun fikrincə: “termin təbii dilin ən informativ vahididir. Termin elmi anlayış haqqında informasiyanın dəqiq daşıyıcısıdır” [13, s.19]. M.M.Qluşkonun qənaətinə görə: “termin özünün dəqiq və qəti tərifə sayəsində dəqiq semantik sərhədlərə malik və buna görə də müvafiq təsnifat sistemi sərhədlərində birmənalı söz və ya söz birləşməsidir” [10, s.33].*

Məlum olduğu kimi, *“müasir elmin dili əvvəlki dövrlərin dili ilə müqayisədə ciddi fərqlərin olması ilə səciyyəvidir. Dilin ümumi inkişaf prosesləri xüsusi adlandırmanın yaranmasının təmin edən nominativ fondun formalaşmasına, anlayışların əsas kateqoriyalarının adlandırıldığı semantik cəhətdən xüsusi sözdüzəldici vasitələrin işlənilib hazırlanmasına, elmi anlayışların adlandırılması*

üçün məqsəda uyğun morfoloji və sintaktik vasitələrin seçilməsinə istiqamətlənmişdir. Terminoloji sistemin formalaşması dildaxili və dilxarici amillərin təsiri altında konkret dilin təşəkkül və inkişaf xüsusiyyətlərini əks etdirir". Əgər nəzərə alsaq ki, "dildə heç bir hadisə mənsub olduğu sistemi nəzərə almadan anlaşıla bilməz və buna görə də terminlərin dil sisteminə yeri istənilən dilin leksik sisteminin tədqiqində mütləq diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. İstənilən linqvistik hadisə kimi, terminologiya da onun təşəkkülü üçün xüsusi sahə olan müəyyən anlayış çərçivəsində fəaliyyət və inkişafdadır" [1, s.4].

Linqvokulturema linqvistik (işarə, məna) və ekstralingvistik (anlayış, predmet) dialektik vəhdətini təmsil edən mürəkkəb səviyyələrarası dil vahididir. Sözdən daha dərin səviyyəli vahid olan linqvokulturema həm linqvistik anlayışı (fikir formasını), həm də onunla sıx bağlı olan dildənkənar mədəni mühiti özündə cəmləşdirir. Linqvokulturema müəyyən əlamətlə əlaqəli obyektlər sinfi daxilində realilərin spesifikliyini və sistemləşdirilməsini əks etdirir, ona görə də o, məna vahidi kimi mövcuddur. Linqvokulturema bir sözlə, bir ifadə ilə və ya bütöv mətnlə ifadə oluna bilər. Belə növ mətnlər - presedent mətnlər adlanır [18].

Presedent mətnlər müəyyən bir mədəniyyət üçün vacib sayıldığına görə çoxlarının istinad etdiyi mətnlərdir. Presedent mətnlər spontan, kortəbii, düşünmədən və ya bilərəkdən seçilmiş mətnlərdir. Bunlar müəyyən nitq mədəniyyətində ümumi məlum sayılan mətnlərdir və bu baxımdan onlardan xüsusi formalarda istifadə edilir [19]. Presedent mətn nitq və təfəkkür fəaliyyətin yekun məhsulu olaraq polipredikativ vahid kimi başa düşülür. Presedent mətn – mürəkkəb vahiddir çünki onun komponentlərinin mənalarının cəmi ümumi mənasına bərabər deyil. Presedent mətn linqvo-mədəni cəmiyyətinin istənilən üzvünə yaxşı məlumdur ona görə ki, onun koqnitiv bazası qavrayışının invariantını özündə ehtiva edir. Ona istinad presedent hadisələr olan bu mətnlə bağlı ifadələr və ya simvollar vasitəsilə ünsiyyət prosesində dəfələrlə yenilənir. "Presedent mətn" terminini dar mənada anlayanlar aşağıdakıları daxil edirlər: 1) Ümumişlək məşhur sitatlar, məlum sözlər, atalar sözləri və zərb məsəllər, misal üçün: ingilis dilində: To be or not to be.; Dog-house.; Fairy-tale witch's hut.; Laughing-stock.; Show the white feather.; Choose an author as you choose a friend.; A man is as old as he feels, and a woman as old as she looks.; Extremes meet.; East or West home is best.; Better late than never.; All's well that ends well.; Out of sight out of mind.; As fit as a fiddle.; No sweet without sweat.; Mill the wind.; Beat the air.; Fish in the air.; Plough the air.; Drop a bucket into an empty well.; A penny saved is a penny gained.; Have you prayed at night, Desdemona?; Love me or Hate me, Both are in my favour... If you love me, I'll always be in your Heart... If you Hate me, I'll always be in your Mind... (William Shakespeare); 2) Məşhur mahnılardan sətirlər, misal üçün, ingilis dilində məşhur və çox populyar olan "The Beatles" qrupun mahnısı: Michelle, ma belle, These are words that go together well, My Michelle...; 3) Film personajlarının replikaları,

məsələn: “I’ll think about it tomorrow”. “As God is my witness, I’ll never be hungry again!”; “Frankly, my dear, I don’t give a damn”. “Toto, I’ve got a feeling we’re not in Kansas anymore”; 4) Bədii ədəbiyyat əsərlərinin adları, misal üçün: “The Pilgrim’s Progress”, “Robinson Crusoe”, “Gulliver’s Travels”, “The Great Gatsby”, “Lolita”, “The Call of Wild”, “The Catcher in the Rye”, “Heart of Darkness”, “Frankenstein”; 5) Tanınmış rəssamların əsərlərinin adları, məsələn: Pablo Pikassonun “Gernika”, Salvador Dalinin “Yaddaşın Davamlılığı”, Fransisko Qoyanın “Maxa”, Vinsent van Qoqun “Ulduzlu gecə”, Rafael Santinin “Sikstinskaya Madonna”, Klod Monenin “Təəssürat”, Vilyam Xoqartın “Karideslərlə qız” və s.; 6) Məşhur bəstəkarların əsərlərin adları, məsələn: Friderik Şopenin “Winter Wind”, Lüdviq van Bətxovenin “Bright”, Feliks Mendelsonun “Dream in a Summer Night”; 7) Tanınmış rejissorlar tərəfindən çəkilən bədii filmlərin adları: “Citizen Kane”, “Casablanca”, “Raging Bull”, “Singing in the Rain”, “Godfather”; 8) Ən çox populyar televerilişlərinin adları, məsələn: ingilis dilində: “Early Start”, “Inside Politics”, “The Bulletin”, “The Lead”, “The Situation Room”, “Euronews Green”, “Euronews Next”, “Euronews Culture”; 9) Presedent adlar, dünya şöhrətli yazıçıların, sənətçilərin, elm adamlarının, siyasətçilərin, idmançıların adları, məsələn: Nizami, Füzuli, Şekspir, Puşkin, Levitan, Eynşteyn, Lutfizadə, Xatai, kraliça Viktoriya, Heydar Aliyev, Putin, İlham Aliyev, Şumaxer, Bonişevskiy; 10) Tanınmış ədəbi və folklor qəhrəmanlarının adları, məsələn: Hamlet, Romeo və Julyetta, Ofeliya. “Presedent mətn” terminini geniş mənada anlayanlar bütün frazeoloji vahidləri də onlara aid edirlər, məsələn: ingilis dilində: go fifty-fifty, lord of creation, a bit of all right, one is quite all right, to keep body and soul together, rack of bones, go the whole hog, to be fed by manna from heaven, more dead than alive, Baku’s wind, don’t catch me on the row. Beləliklə, linqvokulturema xüsusən də əcnəbi danışanların şüurunda heç də həmişə aktuallaşa bilməyən, çox vaxt birdən çox olan konnotativ mənaya malikdir. O, ancaq onu doğuran ideoloji kontekst olduğu müddətdə dildə mövcud olur.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi bu termin 1997-ci ildə V.V.Vorobyov tərəfindən təklif olunub, ölkəşünaslıq və linqvokulturologiya sahələrinin ədəbiyyatında geniş istifadə edilir. Tamamilə doğrudur ki, *“hazırda termin koqnitiv baxımından idrakı reallaşdırən diskursun nəticəsi kimi təsvir edilir. Bu prosesdə termin xüsusi biliyə adekvatlığının uzunmüddətli yaxınlaşmasının nəticəsini təmsil edir. Koqnitiv terminologiya paradigmində termin elmi kommunikasiya və peşə-elmi fəaliyyəti prosesində xüsusi bilikləri cəmləşdirən informasiya-koqnitiv struktur kimi başa düşülür”* [1, s.114].

Linqvistik terminlərin struktur-semantik təhlilinin əsas vəzifəsi terminologiyanın yaranma dinamikasını, onun hər bir tərkib komponentinin yarandığı andan bu günə kimi inkişaf xüsusiyyətlərini açmaq, eləcə də gələcəkdə terminologiyanın mümkün inkişaf meyillərini proqnozlaşdırmaqdan ibarətdir.

Kulturoloji vahid üçün digər adlar təklif etmək cəhdləri “konsept”, “anlayış”, “konstant”, “loqoepistema” kimi terminlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Koqnitiv aspektdən araşdırmalar müasir dilçilikdə bağlı tədqiqatlarda xüsusi yer tutur, dil və təfəkkür arasında mövcud mürəkkəb münasibətlər və problemlərin öyrənilməsinin yeni mərhələsi hesab olunur. Dilçiliyin bu sahəsi dili məlumatın ötürülməsində və kodlaşdırılmasında mühüm rol oynayan koqnitiv mexanizm kimi öyrənir. Koqnitiv dilçiliyin əsasını, özülünü konsept təşkil edir.

“Konsept” sözü latın dilindən götürülüb, “fikir, anlayış” deməkdir. “Konsept” termini semantika nəzəriyyəsində əsas yerlərdən birini tutur və buna görə də kulturonimlərin koqnitiv və diskursiv tədqiqatlarda ona əsaslanmaq daha uyğun hesab oluna bilər. Konseptlər sözün leksik mənalardan necə fərqləndikləri müəyyən bir fenomen haqqında fikirlər sistemini əks etdirir. T.M.Matveyeva qeyd edir ki: *“Bu, konseptin və vəziyyətin bir təsviridir, həmçinin mental hadisələrin dil şüurunda mövcud olma yoludur”* [14, s.517]. T.V.Jerebilo isə konseptə fərqli tərif verir: *“həcmi bu anlamın subyekt (denotatı) olan, anlayışın semantik məzmunu, məsələn: “Venera” anlayışının semantik mənası qədim Roma məhəbbət ilahəsidir; koqnitiv dilçilikdə: yaddaşın, mental leksikonun, konseptual sistemin və beynin dilinin operativ məzmun vahidi”* [11, s.165].

Konsept müəyyən bir xalqın dünyanın dil mənzərəsini formalaşdırır. Konsept – söz, söz birləşməsi, cümlə şəklində lingvistik ifadəyə malik və dil daşıyıcıların milli xüsusiyyətlərini dərk etmək üçün vacib olan bəzi lingvokulturoloji məzmunu ötürən milliliyi qeyd edən mədəniyyət obrazıdır. “Konsept” termini lingvokulturoloji istifadəyə ilk dəfə 1997-ci ildə Y.S.Stepanov tərəfindən daxil edilmişdir və məzmun baxımından insan şüurunda mədəniyyətin təzahürüdür. Y.S.Stepanov qeyd edirdi ki, konsept *“elə bir şeydir ki, insanın ... özü də mədəniyyətə daxil olur və bəzi hallarda ona təsir edir. Konseptlər müxtəlif təbəqələrində fərqli şəkildə mövcuddur və bu təbəqələrdə onlar müəyyən mədəniyyətin insanları üçün reallıqda fərqlidirlər. Əsas xüsusiyyətdə, faktiki, “aktiv” təbəqədə, konsept əslində müəyyən bir dilin (müəyyən bir mədəniyyətin dilinin) bütün istifadəçiləri üçün qarşılıqlı anlaşma və ünsiyyət vasitəsi kimi mövcuddur”* [17, s.40-76].

N.Ç.Vəliyeva “konsept”in tərifini belə verir: *“Konsept (latın dilindən götürülüb “conceptus, concipiere”) anlayış, məfhum; mədəni və mədəniyyətlərarası kommunikasiyasının əsas vahidi”*dir. Həmçinin müəllif yazır: *“İşarə olunan hadisənin mənası konseptə açılır. Konseptlər verbal və qeyri-verbal formalara malik olur, onlar yalnız müəyyən vəziyyətdə açıqlıq, məsələn, verbal ifadə edilən formada konseptlər istənilən dilin və mədəniyyətin açar sözləri, metaforları, obrazları kimi çıxış edir. Qeyri-verbal formada konseptlər bir sıra məna daşıyan ritual, adət-ənənəni əks etdirən hərəkətləri, jestləri təqdim edir. Qeyri-verbal konseptlər fərdlərin “davranış stereotiplərinin” əsasında durur və bu da şərait yaradır ki, onlar öz etnosun üzvlərini “yad” etnosun üzvlərindən fərqləndirə bilsin”* [6, s.211-212].

Mədəni məzmun vahidi kimi istifadə edilən “konsept” anlayışı tam müəyyən edilməyib və dilçilik və mədəniyyətşünaslıqda “konsept” termini ilə yanaşı, digər ekvivalent anlayışlar da istifadə olunur: loqoepistema, linqvokulturema, konseptosfera, mifologema, dil konstantası. *Konsept hər hansı bir əşya və ya hadisə haqqında müəyyən mədəniyyətlərdə mövcud olan məntiqi anlayışı, rəşional məfhumu, eyni zamanda konnotativ, hiss mənalari cəmləşdirən, toplayan substantivdir. Konsept həyat təcrübəsinin tipikləşmiş, şuur vasitəsilə dərk oluna bilən və yaddaşda qorunan mental formalarıdır. Bu mental formalar çoxcəhətlidir. Həmin mental formalarda insanın həyat təcrübəsinin müxtəlif fraqmentləri, yaşamış informasiyalar ifadə olunur* [5, s.16].

Koqnitiv dilçilikdə “kulturonim”, “polionim”, “idionim”, “ksenonim”, “reali”, “lakuna”, “ekvivalenti olmayan dil vahidi” kimi bəzi terminlər hələ də səhv salınır. Bu anlayışların çəşqınlığı konseptual aparata ən adekvat şəkildə təhlil edilən materiala uyğun gələn “linqvokulturema”nın daxil edilməsini zəruri edir. *İstənilən elmi əsərləri terminlərsiz təşəvvür etmək mümkün deyildir. Elmin ayrı-ayrı sahələrinin xüsusi leksikası mövcuddur. Terminlərin dil sisteminə tutduğı mövqedən bəhs edən V.V.Vinoqradov qeyd edirdi ki, terminologiya tarixinin öyrənilməsi məsələsi təkcə milli-tarixi problem olmayıb, həm də beynəlmiləl, dünya elminin, bəşər sivilizasiyasının, dünya xalqlarının mədəni əlaqələri və tarixi və həmçinin dünya xalqlarının ictimai birliyi problemidir* [4, s.8]. Terminlər sisteminin yaradılması – elmi biliklərin formallaşması deməkdir. Terminlər istənilən elm sahəsinin müəyyən nəzəriyyəsinin linqvistik modelini təmsil edərək sonrakı inkişafına xidmət edir. A.A.Reformatskiy dilin terminoloji sisteminin müxtəlif formalarından bəhs edərkən qeyd edir ki, “*terminlər sadəcə dildə deyil, müəyyən terminologiyaın tərkibində mövcuddur*” [15, s.115]. Həmçinin o yazır ki, “*terminoloji sistem milli, alınma və beynəlmiləl xarakterli, habelə süni yolla yaradılmış sözlərdən*” təşkil olunub [16, s.126].

N.Ç.Vəliyeva “Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca İzahlı Kommunikasiya Terminlər Lüğəti”ndə linqvokulturologiya, sosiolinqvistika, leksikologiya, müqayisəli tipologiya, pedaqoqika, psixologiya, üslubiyyat, praqmatika, məntiq, ölkəşünaslıq sahələri ilə maraqlanan mütəxəssislər üçün faydalı mənbə kimi kommunikasiya terminlər lüğətini tərtib edib. O bir çox linqvistik terminlərin izahını verib, məsələn: “*kulturalizm (XX əsrin ortalarında yaranmış mədəni mühit, davranışın əldə edilmiş formalarının fərdə olan təsirini nəzərdə tutan sosioloji doktrina) – culturalism (a cultural environment that was formed in the XX-th century, a sociological doctrine, including the definite forms of behavior, influencing upon a person)*” [6, s.220].

Tədqiqat zamanı biz də çalışmışıq yeni terminlərə müəyyən dərəcədə izah verərək, onların koqnitiv və diskursiv xüsusiyyətlərini misallarla təhlil edək. Məsələn, ingilis və Azərbaycan dillərində geniş istifadə olunmayan bəzi linqvistik

terminlər mövcuddur. Onlardan loqoepistema, mifologema, kulturonim, ksenonim, polionim və başqa terminləri misal gətirmək olar. “Loqoepistema” termini yunan dilindən “logos” – “söz, nitq” və “episteme” – “bilik” sözlərindən götürülüb. Ölkəşünaslığın bu termini ictimai və mədəni yaddaş vasitəsilə sabitləşmiş dil ifadəsini yerli danışanların şüurunda reallığın əks olunmasının forması kimi təyin etmək üçün V.G. Kostomarov və N.D. Burvikova tərəfindən 1996-cı ildə ilk dəfə elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Loqoepistema müəyyən mənaya, biliyə və məlumata malikdir. O çox vaxt mətn kimi qəbul edilir. Misal üçün: “The September 11, 2001”, “The tech Revolution”, “JFK assassination”, “Vietnam War”, “Iraq/Afghanistan War”, “Moon Landing”, “Fall of Berlin Wall”, “End of Cold War”, “The Ukrainian War”, “Orlando shooting”, “Gay Marriage”; “44 günlük Vətən Müharibəsi”, “İkinci Qarabağ Müharibəsi”, “Dəmir Yumruq”, “Bakı küləyi”.

Konseptosfera bir millətin bütün məfhum və anlayışlarının məcmusudur. O dil daşıyıcılarının imkanları və anlayış kompleksləri vasitəsilə formalaşır. Konsept yaradıcı mənə ehtiva edən innovativ ideyadır. Bu ideyanı nümayiş etdirən məhsula konsept-məhsul, yəni danışan tərəfindən tək nüsxədə yaradılmış, ictimaiyyətə nümayiş etdirmək üçün nəzərdə tutulmuş model deyilir. Həm konseptlər, həm də konseptosfera müşahidə olunmayan mental varlıqlardır. “Konsept” termini ən çox lingvistik tədqiqatlarda rast gəlinir. Mifologema yunan dilindən götürülmüş termindir, mənası “əfsanə, rəvayət”, “fikir”, “səbəb” deməkdir. “Mifologema” termini unikaldir və ədəbi tədqiqatlarda qlobalıq və monumentallıq ilə xarakterizə olunan mifoloji süjetləri və ya obrazları ifadə edərkən tətbiq olunur. Dilin universal xüsusiyyətləri (konstantlar) bəzi dil parametrlərinin dəyişməz mənalara kimi deyil, onun variativliyinə məhdudiyyətlər kimi başa düşülür. Bir çox dil parametrlərinin variativliyi sonsuzdur, çünki parametrlər diskret olaraq deyil, davamlı olaraq müəyyən edilir. Belə parametrləri şkalalar kimi təqdim edilə bilər.

Kulturonimlər – müxtəlif mədəniyyətlərin elementləri ilə bağlı fərqli dillərin dil vahidləri üçün ümumi anlayış. Ksenonimlər (rusizmlər) – ingilisdilli mətbuatın səhifələrində rus dilindən götürülmüş alınma sözlərdir. Müasir ingilis dilinin müxtəlif lüğətlərində bu növ alınmalar öz əksini tapır [<https://ru.m.wikipedia.org>]. Ümumiyyətlə kulturonimlər mədəniyyətlə bağlı müəyyən edilmiş dil vahidləridir. Onlar daha çox kütləvi informasiya vasitələrinin siyasi diskursunda istifadə olunur. Siyasi kommunikasiya sahəsində onların kütləvi informasiya vasitələrində tez-tez işlənilməsi geniş yayılan üsuldur. Bu da onunla izah olunur ki, kulturonimlər çox asan anlaşılır, onların izahına və əlavə şərhinə ehtiyac olmur. Buna səbəb odur ki, kulturonimlər lingvokulturoloji cəmiyyətinin koqnitiv bazasına daxildir. Siyasi kommunikasiya prosesi zamanı kulturonimlər modallığı ifadə etmək üçün zəngin potensialına malikdir.

Siyasi kommunikasiya zamanı kütləvi informasiya vasitələrində kulturonimlərin funksionallığının təhlili nəticəsində belə qənaətə gəlik ki, siyasi

diskursda kulturonimlər tez-tez istifadə olunur. Onların istifadəsi bir tərəfdən kütləvi informasiya vasitələrinin siyasi diskursunun yaranması və inkişaf perspektivlərinin uyğunlaşdırılmasına, harmonizasiyası yönəlmişdir, digər tərəfdən isə siyasi diskursda münəfiqə potensialını artırır.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, siyasi diskursda bəzi kulturonimlər daha çox istifadə edilir. Bu isə kulturonimlərin istifadə xüsusiyyətləri ilə bağlıdır, məsələn, kontekstlərin müsbət və ya mənfi xarakteri, təklif və realizə edilən mənalər, media-mətnə kulturonimin yeri, yəni onun mətnin məqalə başlığında, əvvəlində, ortasında və ya sonunda işlənməsi. Bu kimi məsələlər kulturonimlərin lingvistik təbiətindən, siyasi yönümlü media mətnində diskursiv uyğunlaşmasından asılıdır. Siyasi yönümlü media mətnində kulturonimlərin istifadəsi onların qiymətləndiriciliyinin və aqonizminin artmasına səbəb olur. Kulturonimlər həyata keçirdikləri kulturoloji modallığa görə mətnin modallaşdırılması mənbəyi kimi çıxış edirlər. Kulturonimlərin mədəni (kulturoloji) modallığın təzahürü A.Q.Baranovun təklif etdiyi “dəyər-qiymətləndirmə-modallaşdırma” zəncirinə uyğun olaraq həyata keçirilir [7, s.7]. Müvafiq olaraq, mətn qiymətləndirici mənalara doludur, lakin mətnin müəllifi birbaşa qiymətləndirmə vasitələrinə müraciət etmir. Qiymətləndirmə dolayı yolla verilir və kulturonimlər onun vasitəçi (adresant üçün) və marker (adresat üçün) istifadə olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, indiki terminşünaslıq sadəcə faktların və hadisələrin təsvirinə deyil, həmçinin onların şərhinə də can atır. Bu isə elmi biliyin paradigmalılığı ilə bağlıdır. V.V.Kabakçı kulturonimləri 4 qrupa bölür: idionimlər, ksenonimlər, polionimlər və analoqlar [18]. V.V.Kabakçı görə: 1) idionimlər – istənilən dilin daxili mədəniyyətinə xas lingvistik elementlər (tərcümə olunmayan leksika); 2) ksenonimlər – xarici mədəniyyətlərin elementlərinin adları kimi istifadə olunan dilin vahidləri; 3) polionimlər – dünya xalqlarının mövcud milli mədəniyyətlərinin hamısında və ya əksəriyyətində təmsil olunan və yer sivilizasiyasının inkişafı nəticəsində müxtəlif mədəniyyətlərdə meydana çıxan universal kulturonimlər; 4) analoqlar – başqa mədəniyyətin oxşar kulturonimləri ilə qismən üst-üstə düşən kulturonimlər, məsələn, Buratino və Pinokkio. Müvafiq idionimlərlə ksenonimlər arasında ksenonimik korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur ki, bu da müəyyən mədəniyyətin eyni elementlərini təyin etmək üçün bu kulturonimlərin istifadəsinə əsaslanır [12].

Tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasına milli səciyyəvi obyekt və ya hadisəni ifadə etmək üçün “reali” terminini 1941-ci ildə A.V.Fedorov daxil etmişdir. “Realı” terminin mənası bu obyektləri bildirən sözlərə tez yayılır. Realı – müəyyən bir xalqa xas olan dilində və başqa dillərdə dəqiq uyğunluğu olmayan obyekt və ya hadisəni bildirən sözdür. Bəzi dilçilər “realı”ni “etnoleksem”, “aliyenizm” də adlandırırlar. “Lakuna” termini dildə və ədəbiyyatda istifadə edilir. Dildə lakuna geniş mənada istənilən mədəniyyətin daşıyıcılarının dilində və nitqində müvafiq şəkildə əks

olunan, ünsiyyət prosesində ya tam başa düşülməyən, ya da fərqli dil (lingvo) və mədəniyyətinə malik olanlar tərəfindən səhv başa düşülən milli səciyyəvi mədəniyyət elementidir. Ədəbiyyatda “lakuna” – bilikdəki “boşluq” deməkdir, yəni mətndəki “boşluqlar”, “ziddiyyətlər” və “qaranlıq yerlər”dir. Gündəlik həyatda müxtəlif etnosların, etnik qrupların, mədəniyyətlərin, konfessiyaların və icmaların qarşılıqlı təsirində “anlaşılmazlıq halları”, “yanlış tərcümə halları” kimi boşluqlar daim yaranır. Bunların adı “lakuna”dır.

Beləliklə, “kulturonim”, “polionim”, “idionim”, “ksenonim”, “reali”, “lakuna” kimi terminlərə aydınlıq gətirdik. Şübhəsiz ki, bütün terminlərin, xüsusilə də lingvistik terminlərin düzgün istifadəsi nitq davranış taktikalarının mahiyyətini təşkil edir. Lingvokulturemanın yerində işlənilməsinin ilkin şərti dil daşıyıcısına xas və mənsub olduğu cəmiyyətin mentalitetinin və mədəniyyətinin təzahürü olan verbal və qeyri-verbal davranışdır. Verbal taktika əsasən klişe və yarı klişe ifadələrdən istifadə etməklə şifahi şəkildə həyata keçirilir.

Nəhayət, “kulturonim” anlayışına verilən təriflərin əsasında qeyd etmək olar ki, onun mahiyyətinin şərhə terminoloji tədqiqatlar sahəsində aparıcı problemlərdən biridir. “Kulturonim” termininə fərqli dilçilər tərəfindən verilən müxtəlif təriflərin olmasına baxmayaraq, onların əksəriyyətinin əsasında kulturonimin xüsusi anlayışı adlandıran məntiqi-lingvistik dil vahidi, xüsusi anlayışlar haqqında informasiya daşıyıcısı olması ideyası dayanır. Müasir terminşünaslıq elmi biliyin poliparadixmliyi ilə şərtlənib. O, həyatda baş verən halları, hadisələri və faktları sadəcə xarakterizə etmir, həm də onun izahını verir. Yuxarıda sadalanan terminlərə koqnitiv yanaşma elmi şüur və biliklər arasındakı obyektiv qarşılıqlı əlaqələri üzə çıxardır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Bəhmənli, Z.F. Azərbaycanda terminoqrafiyanın yaranması və inkişafı. F.f.d. al.üç.t.e.dis., – Bakı, – 2023. – 145 s.
2. Həsənov, H.Ə. Azərbaycan lüğətçiliyinin nəzəri əsasları. – Bakı: ADU, – 1999. – 336 s.
3. Mahmudova, Q.Ç. Müasir türk dillərində söz yaradıcılığı. Elmlər doktoru el.dər. al. üçün təq. ed. diss-nın avtoreferatı, – Bakı, – 2023. – 53 s.
4. Məmmədova, J.R. İngilis və Azərbaycan dillərində ekologiya terminlərinin lingvistik təhlili. Fil.f.d. dis-nın avtoreferatı, – Bakı, – 2022. – 30 s.
5. Salamova, Z.S. Dildə “gözəllik” konseptinin leksik-semantik sahəsi. Fil.f.d. el.dər. al. üçün təq.ol. dis-sı, – Bakı, – 2023. – 130 s.
6. Vəliyeva, N.Ç. İzahlı Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca Kommunikasiya Terminlər Lüğəti. – Bakı: Vətənoğlu, – 2018. – 352 s.
7. Баранов, А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. Диссертация ... доктора фил.наук. – Ростов-на-Дону, – 1993. – 182 с.

8. Винокур, Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Т.5. Сборник статей по языковедению. – Москва: Труды МИИФЛИ. – 1939, с.3-54.
9. Воробьев, В.В. Лингвокультуроология. – Москва: Изд-во РУДН, – 2008. – 340 с.
10. Глушко, М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования. – Москва, МГУ: Ленинские горы, – 1974. – 240 с.
11. Жеребило, Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО “Пилигрим”, 2010. – 486 с.
12. Кабакчи, В.В. Основы англоязычной межкультурной коммуникации. Учебное пособие, – СПб.: РГПУ им. А.И.Герцена, ИВЭСЭП, – 1998. – 232 с.
13. Квитко, И.С. Термин в научном документе. – Львов: Высшая школа, – 1976. – 126 с.
14. Матвеева, Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. – Ростов-на-Дону: Феникс, – 2010. – 562 с.
15. Реформатский, А.А. Фонологические этюды. – Москва: Просвещение. – 1975. – 132 с.
16. Реформатский, А.А. Мысли о терминологии. Современные проблемы русской терминологии. – Москва: Просвещение. – 1986. с. 163-198.
17. Степанов, Ю.С. Концепт. // Константы. Словарь русской культуры, Опыт исследования, – Москва: Школа “Языки русской культуры”, – 1997. с.40-76.
18. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
19. https://methodological_terms.academic.ru/

ALAVIYYA NURI

RESUME

RESEARCH OF THE “CULTURONYM” CONCEPT IN LINGUISTICS

Modern linguistic science faces various challenges, and they must meet the requirements of our time. In linguistics, the study of the language of people belonging to different cultures is considered one of the most pressing issues requiring research today. Since we now live in an era of globalization, which involves the unification of national cultures and the creation of a single economic and cultural space of different peoples. From this point of view, the cultural approach to language in modern linguistics requires special attention. The main goal here is to reveal the interaction and influence of language and culture, to explain the unity with the worldview and thinking of people who speak this language.

It should be noted that not only the form of a new word, but also the process of creating new meanings is very important for modern cognitive scientists. The terminological system of linguistics manifests itself as a unique form of language response to the processes of professional and cognitive activity in response to social demands at a certain stage of social development. The emergence of new terms in the

vocabulary of the language is the result of the need to identify new realities of science. This article is devoted to the study of the formation of new linguistic terms, such as linguocultureme, culturonym, xenonym, precedent text, idionym, polyonym and others. The given article examines the specific features of culturonyms in the modern English texts.

Резюме

Исследование понятия “культуроним” в языкознании

Перед современной лингвистической наукой стоят разнообразные задачи, и они должны отвечать требованиям нашего времени. В языкознании изучение языка людей, принадлежащих к разным культурам, считается одним из актуальных и требующих исследования сегодня вопросов.

Поскольку мы сейчас живем в эпоху глобализации, которая предполагает объединение национальных культур и создание единого экономического и культурного пространства разных народов. С этой точки зрения культурологический подход к языку в современном языкознании требует особого внимания. Основная цель здесь – раскрыть взаимодействие и влияние языка и культуры, объяснить единство с мировоззрением и мышлением людей, говорящих на этом языке.

Необходимо отметить, что для современных когнитивистов важна не только форма нового слова, но и процесс создания новых значений. Терминологическая система языкознания проявляется как своеобразная форма реагирования языка на процессы профессиональной и познавательной деятельности в ответ на социальные запросы на определенном этапе развития общества. Появление новых терминов в словарном запасе языка является результатом необходимости обозначить новые реалии науки.

Данная статья посвящена исследованию формирования новых лингвистических терминов, таких как лингвокультурема, культуроним, ксеноним, прецедентный текст, идионим, полионим и другие. В статье рассматриваются специфические особенности культуронимов в современном англоязычном тексте.

Rəyçi: f.ü.f.d.Türkan Mehrac İsmayıl